

Het koninkrijk Jeruzalem in de hoge middeleeuwen

Kruistochten en culturele diversiteit

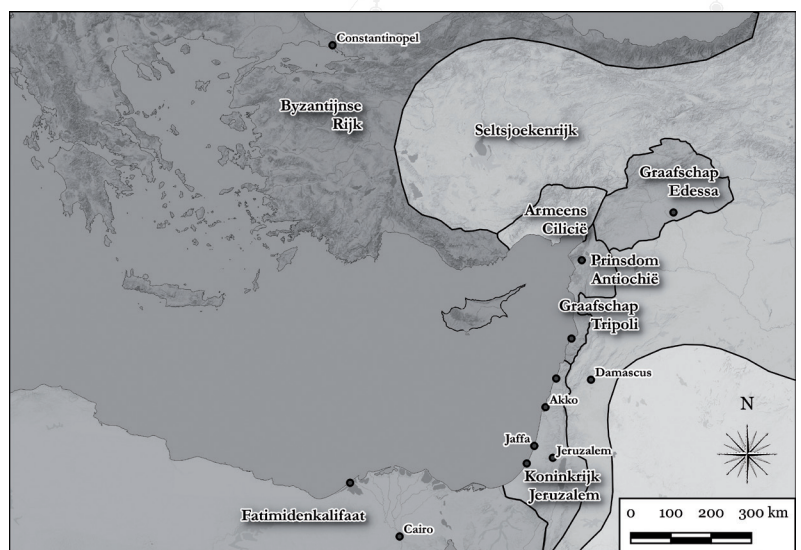
De verhalen over bloederige en fundamentalistische kruistochten vanaf het einde van de elfde eeuw zijn veelvuldig doorverteld, beschreven en afgebeeld. Toch is er ook een ander verhaal over de kruistochten te vertellen, over een diverse en veranderende samenleving, waar mensen met verschillende religieuze en culturele achtergronden ondanks alles er samen iets van moesten maken.

Op 27 november 1095 deed paus Urbanus II in Clermont-Ferrand voor een publiek van hooggeplaatste geestelijken zijn beroemd geworden oproep tot de eerste kruistocht. 'Geliefde broeders', zo zou hij volgens een van de overgeleverde verslagen hebben gezegd, 'jullie broeders die in het oosten leven hebben jullie hulp hard nodig... de Turken en Arabieren hebben hen aangevallen... ze hebben meer en meer landen van deze christenen veroverd en hen overwonnen in zeven veldslagen.' Het was volgens Urbanus dan ook aan de daar verzamelde hoogwaardigheidsbekleders om het strijdende deel der christenheid aan te sporen het 'verachtelijke volk' in het oosten te gaan vernietigen.¹

De oproep van Urbanus miste zijn uitwerking niet, en minder dan een jaar later begaven meerdere legers, geleid door hoofdzakelijk Franse edelen, zich naar de Levant. Via Constantinopel en Klein-Azië trokken zij richting het huidige Syrië, Libanon, Israël en Palestina, waar ze uiteindelijk in de zomer van 1099 Jeruzalem innamen. De slachting die op de inname van de stad volgde, zou zeer bloedig zijn geweest, als we de beschrijvingen van sommige tijdgenoten mogen geloven.

Vorstendommetjes

Hoewel de woorden van Urbanus II weinig ruimte lijken te laten voor enige vorm van samenleven in de veroverde gebieden, is dit in de twee eeuwen die volgden op de eerste kruistocht gedurende aanzienlijke periodes wel degelijk het geval geweest. In de twaalfde en dertiende eeuw vestigden zich hier nieuwe vorstendommetjes waar groepen uit verschillende delen van Europa naast en met de bestaande bevolking leefden (zie afbeelding). De langdurige aanwezigheid van groepen westerlingen in de Levant biedt de mogelijkheid om de geschiedenis van de kruistochtperiode meer diepte te geven. Naast de ideologisch geladen ophitsende woorden van kruistochtpredikers als Urbanus II bestond er immers ook een wereld van complexe dagelijkse verhoudingen en vraagstukken.

De politieke situatie die de eerste kruisvaarders aantroffen in de Levant was bijzonder ingewikkeld. De regio bevond zich op de grens tussen het christelijke Byzantijnse Rijk en de verschillende islamitische machtsgebieden die zich in het verlengde van de Arabische veroveringen hadden gevormd.² Dit had een maatschappij tot gevolg die zowel in cultureel als in religieus opzicht zeer divers was. In de omschrijvingen van tijdgenoten komen we allerlei verschillende groepen tegen. Naast het oosterse christendom van de Byzantijnen, dat sinds 1054 formeel gescheiden was van het westerse christendom van de Roomse kerk, bestond er in de regio ook een aanzienlijke groep Armeense christenen. Deze hadden in de loop van de elfde eeuw, na een succesvolle opstand tegen de Byzantijnse keizer, een onafhankelijk koninkrijk gesticht aan de zuidkant van Klein-Azië, het zogeheten vorstendom van Armeens Cilicië. Hier kwamen de nieuw veroverde christelijke vorstendommen van de kruisvarende edelen bij. Maar ook verschillende christelijke minderheden lijken zich in die periode in de regio te hebben opgehouden, waarvan sommige binnen de Latijns-christelijke kerk officieel als ketters werden bestempeld. Zo ►

Kaart met kruisvaarderstaten in de twaalfde eeuw. Bron: Paul Kloeg, 2019.

¹ Aldus het latere verslag in de kroniek van Fulcher van Chartres, kapelaan van Boudewijn van Boulogne, een van de aanvoerders van de eerste kruistocht en de eerste koning van Jeruzalem. Vrij vertaald naar Hagenmeyer 1913, 123-38. Voor een handzaam overzicht van verschillende verslagen van Urbanus' speech, zie Allen & Amt 2014, 34-42.

² Zie voor de politieke verhoudingen in de Levant ook bijvoorbeeld Tyerman 2006, 1-24; Phillips 2014, 27-28; Allen 2017, 3-12.

Frans Camphuijsen is docent middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en doet onderzoek naar de sociaal-culturele geschiedenis van laatmiddeleeuwse stedelijke samenlevingen en instituties.

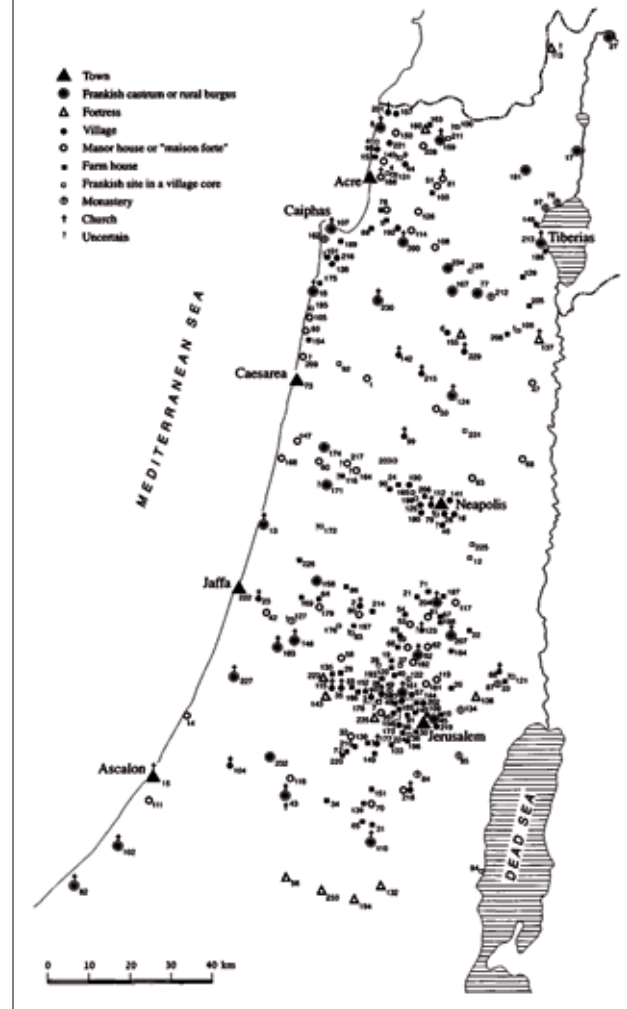
wordt er gesproken van nestorianen, maronieten, jakobieten en kopten. Onder de moslims die in deze gebieden leefden, is het onderscheid te maken tussen de sjiitische en soennitische groepen. Vanuit Egypte had de sjiitische dynastie van de Fatimiden sinds het begin van de tiende eeuw haar invloed op de regio versterkt. Het was deze dynastie die in 1099 door de kruisvaarders Jeruzalem uit werd gezet. Aan soennitische kant was in de loop van de elfde eeuw de Turkse dynastie van de Seltsjoeken ten tonele verschenen. Deze veroverde gedurende de elfde eeuw gaandeweg het hele Abbasidische rijk, en ging zich vervolgens tegen zijn Fatimidische en Byzantijnse burens richten, onder andere in de regio van de Levant. Daarnaast waren ook Joden prominent vertegenwoordigd in de regio, evenals de Samaritanen.

Tekening van middeleeuwse handel overzee, uit *Verslag van een reis van Venetië naar Palestina, de Sinai en Egypte*, Duitsland, ca. 1467. Bron: British Library. Boven: Kaart met Frankische nederzettingen op het platteland. Bron: Ellenblum, 1998.

'Franken' uit Europa

Bij dit brede scala aan cultureel-religieuze groepen voegde zich in de nasleep van de eerste kruistocht een aanzienlijke hoeveelheid Europeanen. Hoewel het hier om migranten uit verschillende Europese regio's ging, worden ze zowel in de Arabische als in de Europese bronnen vaak gezamenlijk aangeduid als 'Franken'. Er zijn allerlei motieven voor deze vestiging te bedenken. Sommigen bleven simpelweg achter in de gebieden die zij hadden helpen veroveren. Anderen volgden de belofte van 'nieuw land', die van begin af aan deel had uitgemaakt van de kruistochtoppropaganda. Wat echter ook niet vergeten moet worden, zijn de handelsmotieven die zeker bij de vestiging in kuststeden

als Akko en Jaffa een rol zullen hebben gespeeld. Op deze plekken zien we al snel grote groepen, voornamelijk Italiaanse, handelaren neerstrijken.³ In de literatuur bestaat een uitvoerig debat over de precieze aard van deze Frankische vestiging. Centraal daarin staat de vraag waar nieuwkomers zich precies vestigden, en hoe zij zich vervolgens verhielden tot de bestaande bevolking. De Israëlische archeoloog Ronnie Ellenblum maakt in zijn werk een onderscheid tussen drie interpretaties van die Frankisch-Levantijnse samenleving, waarbij de eerste, het 'Franse' model, uitgaat van een soepele integratie van de nieuwkomers in de bestaande bevolking. Het tweede model benadrukt juist de sterke segregatie tussen de bestaande bevolking en de Frankische nieuwkomers. Een derde variant, door Ellenblum zelf aangedragen, laat aan de hand van archeologisch onderzoek een veel bredere verspreiding van de Frankische vestiging zien. Hij stelt dan ook dat Frankische nieuwkomers een voorkeur toonden voor inbedding in de bestaande orthodox-christelijke bevolking (zie afbeelding). Daarmee bevindt zijn model zich dus tussen de rooskleurige integratie van het 'Franse' model en het sterk gesegregerde model in.⁴

Terugbetalen van schulden

Ellenblums archeologische bewijs doet al vermoeden dat het idee van een strikt gesegregerde samenleving in het koninkrijk Jeruzalem net zo

onwaarschijnlijk is als dat van een multicultureel paradijs. Als we ons eveneens in de schriftelijke overblijfselen van deze samenleving verdiepen, komen we tot een vergelijkbare conclusie. Interessante bronnen in dit opzicht zijn de overgeleverde wetten van het burgerlijk gerechtshof dat zich in de loop van de twaalfde eeuw in het koninkrijk had ontwikkeld. In een dertiende-eeuwse verhandeling over deze wetten, bekend als het *Livre des Assises des Bourgeois*, wordt onder andere uitgebreid aandacht besteed aan conflicten over het terugbetalen van schulden.⁵ De auteur van het *Livre* behandelt in dit deel van zijn werk een uitgebreide selectie van mogelijke gevallen van schuldconflicten. Wat deze zaken zo interessant maakt, is dat hij de afhandeling van de conflicten expliciet koppelt aan de cultureel-religieuze achtergrond van de twistende partijen. Zo behandelt hij onder andere een conflict tussen een Frank en een oosterse christen ('Syriër' genoemd in de tekst), tussen een Frank en een moslim ('Saraceen'), tussen een Byzantijn ('Griffon') en een Frank, tussen een oosterse christen en een nestoriaan en tussen een Samaritaan en een moslim.

De opzet van de zaken is steeds hetzelfde: de ene partij eist geld terug van de andere partij, terwijl deze laatste ontkent het betreffende geld schuldig te zijn. Een van de mogelijkheden die de wet in dat geval bood, was dat de eisende partij een persoon aandroeg die er borg voor stond dat de betreffende schuld was aangegaan. Als we het *Livre* mogen geloven, maakte het daarbij echter wel uit wat de religieus-culturele achtergrond van de betreffende borgsteller was. Een Samaritaan die geld teruggeiste van een moslim kon niet zomaar

een tweede Samaritaan aandragen als borgsteller, maar moest met maar liefst twee moslims aankomen om het hof van de juistheid van de claim te overtuigen. In een aantal gevallen bood de wet ook mogelijkheden om een zaak naar behoren op te lossen bij een gebrek aan borgen. Zo werd in gevallen waarin een Frank geld teruggeiste van een oosterse christen gesteld dat, mocht de Frank geen borg kunnen aandragen voor de aangegane schuld, de ander zich vrij kon pleiten door te

'Bij het brede scala aan cultureel-religieuze groepen voegde zich na de eerste kruistocht een aanzienlijke hoeveelheid Europeanen'

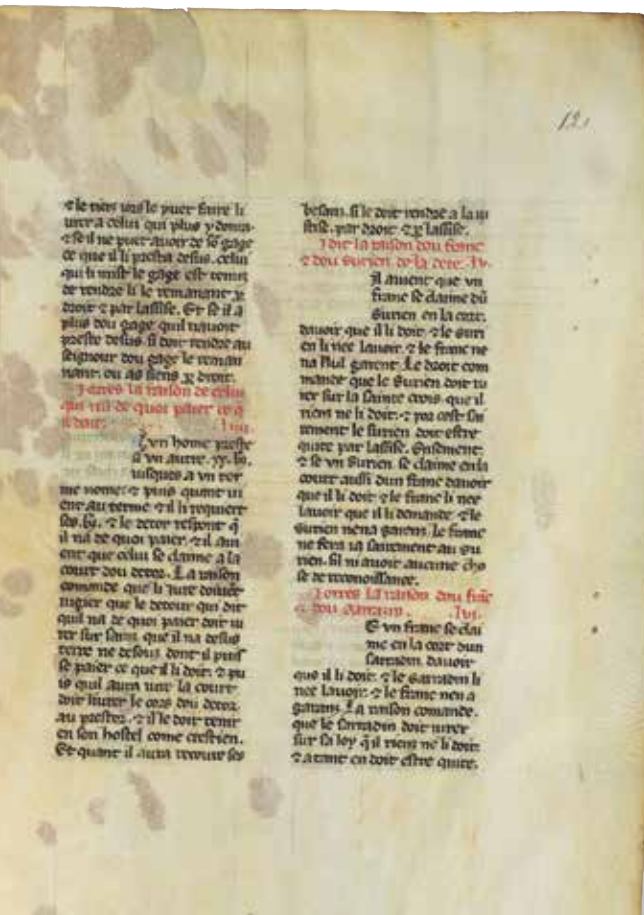
zweren op het Heilige Kruis. In het geval van een Frankische schuldeiser tegenover een moslim werd een vergelijkbare procedure gevolgd, met de uitzondering dat de moslim geacht werd op 'zijn wet' (*sa lei* in de oud-Franse tekst) te zweren in plaats van op het Kruis. Als in een van de voorgenoemde gevallen de rollen echter waren omgedraaid en de Frank in het beklagdenbankje zat, dan hoefde deze laatste geen speciale eed te zweren, maar werd hij bij gebrek aan borgen automatisch vrijgepleit.

Iedereen serieus nemen

Een tekst als het *Livre* kan ons van alles vertellen over de manier waarop de Frankische autoriteiten het samenleven in het koninkrijk Jeruzalem vorm probeerden te geven. Zo laat het zien dat de Franken als groep een zekere juridische voorkeurspositie genoten. Er werd, zoals de laatste twee gevallen laten zien, sneller op hun woord vertrouwd in schuldconflicten. Tegelijkertijd laat deze tekst echter ook zien dat andere groepen in het koninkrijk wel degelijk juridisch serieus werden genomen. Er werd immers vanuit gegaan dat ze gewoon deelnamen aan de op borgstellingen gebaseerde geldleenpraktijk, en dat het dus nodig was daar wet- en regelgeving voor te ontwerpen.

In deze tekst zien we de Frankische autoriteiten eigenlijk bezig met het definiëren van de samenleving zelf. Door expliciet allerlei verschillende cultureel-religieuze categorieën te benoemen, zoals Franken, Byzantijnen, moslims en oosterse christenen, werd de religieus, cultureel en linguïstisch diverse samenleving verdeeld in een aantal overzichtelijke groepen. Daarbij is de rol die deze verschillende groepen speelden voor de Frankische autoriteiten steeds impliciet aanwezig. Zo valt het bijvoorbeeld op dat alle moslims in één categorie worden geplaatst, zonder bijvoorbeeld rekenschap te geven van het onderscheid tussen soennieten en sjiieten, terwijl de auteur uitgebreid aandacht besteedt aan het definiëren van de vele verschillende christelijke denominaties. Terwijl de

Pagina uit Cypriotisch-Frans handschrift met een schuldafhandeling-casus tussen een Frank en een 'Syriër'. Bron: Bibliothèque nationale de France.

³ Tyerman 2006, 168-69, 219-25; Phillips 20142, 57-58, 137-42.

⁴ Zie Ellenblum (1998), 5-38, voor een overzicht van het debat.

⁵ Een negentiende-eeuwse editie van het *Livre* is te vinden in Beugnot 1843, 1-226; een selectie in het Engels vertaalde fragmenten van de verhandelingen over schuldconflicten is uitgegeven in Allen & Amt 2014², 92-93.

6 Zie over dit verschijnsel van sociaal-etnografische constructie ook Jotischky 2003.

7 Het Latijnse origineel is uitgegeven in Laurent 1864, 1-100; een Engelse vertaling is beschikbaar in het werk van Stewart uit 1896. Vertaald naar Laurent 1864, 88.

8 Beschikbaar in Nederlandse vertaling, met de auteursnaam gespeld als Usâma ibn Munqidh, door Witkam uit 1986.

9 'Usâma ibn Munqidh, 162-63.

verhouding ten opzichte van de moslims als religieus afwijkende groep duidelijk was, en het dus voldoende was om daar het juridisch onderscheid op te baseren, zien we de wetgever hier worstelen met de grote variatie aan 'vreemde' christenen in de regio; mensen die dezelfde religie volgden, maar cultureel gezien toch heel anders waren.⁶ De categorieën zoals we ze in teksten uit deze periode tegenkomen laten dus vooral zien hoe de betreffende auteur zich een beeld probeerde te vormen van deze religieuze, culturele en talige diversiteit die hij om zich heen zag.

Ook buiten de juridische sfeer waren sommige tijdgenoten duidelijk bezig zich een beeld te vormen van de diversiteit in het koninkrijk Jeruzalem. Een van hen was de dominicaanse monnik Burckhardt van Mont Sion. Burckhardt stelde aan het einde van de dertiende eeuw een verhandeling op waarin hij uitgebreid verslag deed van de vele religies en etniciteiten die hij in de regio was tegengekomen. Zijn toon is opvallend genuanceerd,

zeker als we het vergelijken met kruistochtpredikers als Urbanus II. Zo noemt hij bij vrijwel elke groep die hij de revue laat passeren zowel positieve als negatieve eigenschappen. De moslims bijvoorbeeld presenteert hij als een onhygiënisch en seksueel losbandig volk, dat tegelijkertijd echter bijzonder gastvrij, hoffelijk en vriendelijk is.

Criminele Europeanen

De oosterse christenen worden door Burckhardt met een combinatie van herkenning en vervreemding beschouwd. Het zijn weliswaar christenen, maar ze geven geen aalmoezen en in de manier waarop ze zich kleden lijken ze veel meer op moslims. Opvallend genoeg krijgt één groep er bij Burckhardt wel expliciet van langs. Erger dan alle andere bewoners van het gebied zijn volgens hem namelijk de Latijns-christelijke nieuwkomers. Burckhardt heeft hier ook een duidelijke verklaring voor:

*'[...] als iemand [in Europa] een misdaad heeft begaan, zoals moord, roof, diefstal of overspel, steekt hij de zee over, dan wel als boeteling, dan wel omdat hij voor zijn huid vreest en daarom niet thuis durft te blijven.'*⁷

De nieuwe aanwas van Franken bestond volgens hem dus overwegend uit criminelen die uit het westen waren gevlucht en hun malafide praktijken aan de andere kant van de zee voortzetten. Deze eenduidig negatieve beoordeling contrasteert sterk met het veel genuanceerdere beeld dat Burckhardt ons presenteert van de groepen die al langer in de regio wonen. Gezien de penibele situatie waarin de Frankische aanwezigheid in de Levant in die periode verkeerde, valt dit goed te lezen als kritiek op de gebrekkige concrete steun die de kruisvaardersstaten uit het westen ontvingen.

Niet alleen van christelijke zijde werd er met fascinatie naar de samenleving in de Levant gekeken. In de beroemde memoires van de twaalfde-eeuwse

Zenobia

Dit artikel is een ingekorte versie van het tiende hoofdstuk uit *Jeruzalem, Jeroesjalajiem, Al-Quds. Zenobiareeks 7*. Dit boek, onder redactie van Josephine van den Bent en Thomas Hart, verschijnt op 2 november bij Uitgeverij Verloren. Op 7 november wordt om 12.00 uur vanuit het Rijksmuseum van Oudheden een digitale boekpresentatie uitgezonden met een lezing van dominee en ondernemer Tim Vreugdenhil.

Aanmelden graag via e-mail: info@stichtingzenobia.nl.

De Zenobiareeks wordt uitgegeven door de Zenobiastichting, die als doelstelling heeft de bestudering van het oostelijke Middellandse Zeegebied te bevorderen. De stichting brengt wetenschappers en andere geïnteresseerden samen rondom het thema van de levendige uitwisseling die millennia geleden begon tussen culturen van Noord-Afrika tot de Balkan en van het Iberisch Schiereiland tot waar nu Irak ligt.

Meer informatie is te vinden op www.stichtingzenobia.nl, waar u zich ook kunt aanmelden voor een nieuwsbrief.

Kaart van Jeruzalem, uit Konrad Grünenberg, *Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem*, ca. 1487. Bron: Badische Landesbibliothek.

Rechterpagina: Groep ruiters in afwachting van een parade, illustratie uit het dertiende-eeuwse Arabische manuscript *de Maqamat van al-Hariri*. Bron: Bibliothèque nationale de France.

Syrische prins 'Usāma ibn Munqidh speelt de aanwezigheid van westerlingen in deze regio eveneens een rol.⁸ Het is interessant om te zien hoe ook hij de aanwezige 'ander' heel dubbel beoordeelt. Episodes waarin 'Usāma de Franken een gebrek aan eergevoel en hygiëne verwijt, worden afgewisseld met beschrijvingen van hun (opvallende) intelligentie, vriendelijkheid en dapperheid. Waar de beschrijving van 'Usāma het latere verslag van Burckhardt van Mont Sion bovendien opvallend dicht nadert, is in zijn constatering dat Frankische nieuwkomers geen knip voor de neus waard zijn. 'De Franken die kersvers uit hun land hier komen, zo stelt hij, 'zijn onbehoudener van gedrag dan degenen die geacclimatiseerd zijn en samen met de moslims hebben geleefd.' Als voorbeeld vertelt hij over een nieuw gearriveerde Frank die hem keer op keer belet in de richting van Mekka te bidden, terwijl andere Franken, waaronder nota bene de tempeliers, hem altijd gewoon zijn gang lieten gaan.⁹ De gebrekkige ervaring die deze nieuw gearriveerde Frank had met moslims en hun gebruiken maakte hem veel radicaler en onverdraagzamer tegenover de andere bewoners van de regio.

Fundamentele kwestie

Zowel Burckhardt als 'Usāma raken hier eigenlijk aan een van de fundamentele kwesties in de geschiedenis van de kruisvaarderstaten. De aard en betekenis van deze westerse vestigingen in de Levant voor de mensen die er ook zelf woonden, was heel anders dan hun rol voor religieuze enthousiastelingen in Europa. Waar deze laatsten een sterk ideologisch geladen idee over de regio zullen hebben gehad, zagen de Franken die zich er al langer bevonden zich geconfronteerd met de noodzaak hun dagelijks leven vorm te geven in een maatschappij waarin ideologische versimpeling (christen tegen heiden, West tegen Oost) veel minder goed mogelijk was.

De vestiging van groepen westerlingen aan de oostkust van het Middellandse Zeegebied gedurende de twaalfde en dertiende eeuw toont ons de veelzijdigheid van het fenomeen kruistocht. Hier vormden zich in de nasleep van de eerste kruistocht immers bijzonder diverse samenlevingen, waarin verschillende religieuze, culturele en linguïstische groepen met elkaar van doen hadden. De kwesties waar deze samenlevingen mee te maken kregen, bieden een veel breder en genuanceerder beeld van de interreligieuze en interculturele contacten uit deze periode dan de ideologisch geladen propaganda van enkele westerse kruistochtpredikers. Het beeld dat hier naar voren komt suggereert geen multicultureel paradijs, maar het staat ook ver af van het idee van een onvermijdelijke botsing tussen beschavingen, waar de kruistochten vandaag de dag maar al te vaak aan worden opgehangen. We zien hier vooral een samenleving in actie, waarin zowel conflictueuze als vreedzame

contacten plaatsvonden, en waar men elkaars gewoontes met een mengeling van afkeer, verbazing, en waardering bezag. Dat het koninkrijk Jeruzalem en de andere westerse vorstendommen in de Levant meer waren dan het ideologische doel van een strijdbaar christendom, maar eveneens het concrete toneel vormden voor een langdurig samenleven van Europeanen met andere groepen, wordt buiten de gespecialiseerde geschiedschrijving helaas vaak over het hoofd gezien. ■

Literatuur

- Allen, S.J.** 2017. *An Introduction to the Crusades*, Toronto: University of Toronto Press.
- Allen, S.J. & Emilie Amt, edd.** 2014². *The Crusades: A Reader*, Toronto: University of Toronto Press.
- Beugnot, A.A., ed.** 1843. *Recueil des historiens des croisades: Lois volume II, Assises de la cour des bourgeois*, Parijs: Imprimerie Royale.
- Ellenblum, Ronnie.** 1998. *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jotischky, Andrew.** 2003. 'Ethnographic Attitudes in the Crusader States: The Franks and the Indigenous Orthodox People', in: Krijnie Ciggaar & Herman Teule, edd. *East and West in the Crusader States: Context, Contacts, Confrontations*, Leuven: Peeters Publishers, 1-19.
- Van Mont Sion, Burckhardt.** 1896. *Burchard of Mount Sion*, vert. Aubrey Stewart, Londen: Palestine Pilgrim's Text Society.
- ibn Munqidh, Usāma.** 1986. *Wat anders dan vechten en jagen? Memoires van een Syrisch edelman*, vert. J.J. Witkam, Amsterdam: Meulenhoff.
- Phillips, Jonathan.** 2014². *The Crusades, 1095-1204*, Londen: Routledge.
- Tyerman, Christopher.** 2006. *God's War: A New History of the Crusades*, Cambridge: The Belknap.